

A*mor i erotisme al Tirant*

JOANOT MARTORELL

Selecció, introducció i notes: Ricard Bellveser
Versió: Albert Hauf

ELS NOSTRES AUTORS

bromera

LITERATURA ERÒTICA I AMOROSA EN 'TIRANT LO BLANCH', UN PASSEIG PER LA TRANSGRESSIÓ I LA SORPRESA

Són moltes les pàgines que Joanot Martorell dedica en la seua novel·la *Tirant lo Blanch* a la descripció de les relacions amoroses i a la narració detallada d'escenes eròtiques. Són pàgines escrites amb una tensió vivíssima que beu de la tradició medieval i incorpora al gènere de la novel·la de cavalleries mecanismes narratius hereus de la tradició romanç, en molts aspectes captiva de valors preestablerts i d'un catàleg de comportaments convinguts que tan sols afecten els nobles o els militars distingits pel seu valor en batalla o per la seua perspicàcia política, guerrera o religiosa. Un valor també regit per unes normes morals tan fixes com inflexibles, que conflueixen en els tres pilars de la cavalleria: honor, glòria i fama, guia dels cavallers i meta a la qual tot home ha d'aspirar perquè representa l'èxit social, la culminació d'una carrera pensada per a conrear l'admiració dels altres, unida a una certa acumulació de béns materials i, més llunyanament, per a obtindre satisfaccions individuals.

Pàgines d'amor, plenes eròtiques i també una contundent càrrega desmitificadora, mitjançant la qual, ironitza sobre valors que en aquells moments eren considerats inqüestionables, fet que confereix a l'escriptura de Martorell un rellevant poder transgressor, amb manifestes signes de versemblança, modernitat i d'un atreviment que passats els segles encara ens produeix sorpresa i admiració.

Glòria, fama i béns materials

Honor, glòria i fama, diem, puntals de la cavalleria, valors que comportaven, com a correlat, la necessitat d'acumular

riqueses materials perquè no s'entendria un home gloriós i famós que no en tinguera. No és imaginable, ni com a paròdia, un cavaller d'aquestes característiques demanant almoïna pels carrers, perquè glòria i fama reclamen certa posició benestant, raó per la qual el pagament del triomf en heroïques batalles, es feia o bé en comandaments sobre amplis territoris o bé en els mateixos territoris en propietat. Aquesta és una alta estima que es veu reflectida als escuts que podien posar-se a l'entrada de cases i palaus, al pit de l'armadura, a la gualdrapa del cavall, al penó i a l'escut d'armes, on es feien constar els molts mèrits del noble o del cavaller que tenien dret a lluir-los.

La qüestió dels guanys materials no és aliena a la vida dels cavallers. Tant si governaven uns territoris com si aquests passaven a la seua propietat, els seus beneficis eren els derivats de la servitud (els drets de senyoriu, els dominis, els delmes i el control productiu dels camperols), perquè en l'edat mitjana no hi havia terra sense senyor i, per tant, no hi havia terra per la qual no es pagaren tributs.

També les dones, administradores de l'amor, el sexe i la tendresa podien ser, al remat, una bona font d'ingressos, perquè en les relacions amb elles, qualsevol cavaller tenia com a primer referent l'amor, entés aquest com a qüestió sublim, amb inspiració lírica, encesa de passió del cos i de l'ànima. L'amor era un frenesí i una bogeria que feia que els homes perderen el trellat, el seny i, de vegades, la pròpia vida. Amor entés, al temps, com a mètode per a aconseguir l'afecte d'una dama, el seu cos generalment inaccessible i aquest el seu tresor més benvolgut, la seua virginitat.

Ara bé, tot això era així però sense oblidar la importància dels béns materials. Aquest és un aspecte que existeix per sota les relacions, i està present en tots els casos. Si l'home és de condició noble, duc o comte no importa tant com si tan sols és cavaller o aspirant a cavaller, perquè llavors les dones fan front a les relacions posant tresors o diners per davant.

En el *Tirant lo Blanch*, l'emperadriu, per a assolir l'amor d'Hipòlit i que aquest trenque la seua dependència de Tirant, li ofereix joies, robins, diamants, safirs... per valor

superior a 100.000 ducats i li fa entrega de més béns dels que el jove amant podia somniar:

La donzella obrí la caixa e pres un gran sach de ducats que ab fatiga Ypòlit los podia portar, que la emperadriu havia manat que li fossen dats [...] Aprés la donzella tragué de la caixa M e CCC grans de perles molt grosses e de singular lustre, e pregà'l que, per l'amor sua, se'n brodàs unes calsses. (CCLXIX)

I, a més, li profetiza que el farà portar corona reial.

L'assumpte encara és més sucós. L'emperadriu té al seu amant Hipòlit tancat una setmana sense poder eixir per a posar a prova la seua fidelitat, i quan ho considera oportú, li obri la porta i li fa pagament donant-li:

un collar d'or fet a forma de miges lunes, e en les puntes de cascuna luna havia dues grosses perles, una en ciascun cap, e alt, enmig de la luna, un gros diamant, e davant venia una cadeneta d'acer ab una pinya d'or tota smaltada, e la meytat era uberta e l'altra closa, e los pinyons qui dins eren, grossos robís. [...] E en la part de la pinya que stava closa, en cascuna clofolla havia un diamà o un robí, o maracde o safir. (CCLXII)

I tot això, per què? Són moltes les raons. Una d'elles és el fet de tindre el cavaller sotmés a ella i no al seu senyor d'armes i de guerra. I és clar que per a estar a l'empara d'algú més poderós o amb més comandament o amb més influència és millor que estiga sota ella. Així li ho fan veure les donzelles a l'emperadriu:

—Com, senyora, tenint vostra altesa un cavaller per enamorat, consentireu que ell stiga ab Tirant? ¿E la majestat vostra no basta per a sostenir-lo e dar-li de vostres béns tan e tan [a] bundantment que no s'aja amprar de negú? (CCLXIII)

Per tant, l'emperadriu decideix posar-lo al seu servei i per això comença per explicar-li una regla d'or en aquestes relacions: saber establir sense enganys qui està per dalt i qui per baix, i aquestes regles estan fetes per a ser respectades:

Ypòlit, no refuses jamás res que ta enamorada te done, car regla comuna és, qui és major en dignitat, la primera vegada que prenen amistat, deu donar a l'altre, qui no u deu refusar. (CCLXII)

Carmesina també envia a Tirant, en almenys dues ocasions, certes donacions per al seu patrimoni i, fins i tot en el moment en què Tirant proposa fer bodes sordes amb la princesa, es mostra contrària a entregar-li el seu *tesor* en el llit perquè, si se sap què ha passat, la desposseirien dels seus béns i, llavors, «de robes, joyes e moneda, no te'n poré dar» (CCLXXIX) perquè ja no en tindrà cap. Les dones en la novel·la fan de la seua fortuna material personal una matèria afegida d'interés per als homes. Carmesina, en agraïment a Tirant, li fa entrega de diferents tresors:

Com fon en gonella, pujà ab les dos donzelles alt en la torre del tresor e allí totes tres pesaren una càrrega de ducats, e la princesa donà càrrech a Plaerdemavida la fes portar a la posada de Tirant. (CCLXXXI)

Porta entreoberta als honors

És clar que per a aquells d'origen burgès o per a la gent del poble de classe mitjana o baixa, llevada l'església, la cavalleria era l'única porta entreoberta perquè pogueren aconseguir determinats honors que estaven fora del seu abast per raons de naixement, singularment si no tenien recursos propis, diners, béns, protectors o, en aquest cas concret, protectores. Si amb el seu valor militar i guerrer, expressat en el camp de batalla o en els duels, demostraven la seua excel·lència, immediatament creixien les expectatives de millora social i econòmica. Cal tindre molt present que les aspiracions de les persones que no eren d'origen noble estaven limitades pel sistema feudal, que repartia els poders entre els nobles, els clergues, els polítics (senadors i representants reials) i els soldats. Per tant, era aquesta darrera via l'única possible, i donaria molts bons resultats, perquè Tirant aconseguix tot

el que vol: ser senyor de l'Imperi grec i hereu de tot l'Imperi, a Diafebus el fan duc de Macedònia, a Hipòlit emperador, a Plaerdemavida reina de Fes, etc. Al final, tots aconsegueixen un títol en aquesta novel·la en la qual no guanya mai la virtut, sinó l'astúcia. L'emperadriu fa de les seues infidelitats el motiu del seu èxit, i tot s'ajusta a un sentit transgressor de la realitat i de la seua escala de valors.

Si més no, els ordes de cavalleria es crearen pensant en les necessitats de facilitar protocols amb què distingir determinats individus socials amb mèrits per damunt de la resta de ciutadans, per això els ordes foren principalment de caràcter militar o religiós, formats per cavallers sotmesos a la regla. El cavaller no era, necessàriament, un noble, però sí una persona notable que es comportava com calia que ho fera un noble, amb delicadesa i cortesia en els seus actes.

Els cavallers, per a ser-ho, primer havien de ser admesos a vassallatge, fet que implicava que havien de demostrar les seues habilitats amb les armes, saber combatre a cavall (això vol dir 'cavaller', perquè el poble pla combatia a peu) com a hereus de l'exèrcit celestial –el qual, com l'arcàngel sant Miquel i tots els altres sants i àngels i sant Jordi, sempre anava a cavall en batalla– i ser fidels al seu senyor. És a dir, que l'ideal cavalleresc no fou sinó una adaptació de l'ideal de la noblesa fet extensiu a la resta de la societat, de manera que s'aplicava el codi cortés pel que fa a les relacions amb les dones i el d'honor entre cavallers.

Quines són les qualitats d'un cavaller i, per tant, quines són les qualitats de Tirant? L'honor, la lleialtat, el valor, la pietat, el sentit de la justícia, la defensa dels dèbils, l'amor, la cortesia, la gentilesa i la compassió. Al cavaller, les seues accions el fan un heroi immortal que, com a tal, està per damunt de la resta dels humans, tinguen títols o no, que en aquesta elevació ja no importa gens. Ara bé, Martorell sap conrear aquestes qualitats i, al mateix temps, home experimentat, viatjat i decebut de la vida, fer burla de les seues idealitzacions. Per exemple, desacredita el suposat prestigi de la guerra i el gust per entrar en batalla. Tirant s'ha trencat una cama i es troba al palau atès pels metges

personals de l'emperador, feliç en el temps lliure, en la contemplació de la princesa:

e açò causava la bella vista que tots dies havia de la princesa. E no desijava ni pensava molt en anar a la guerra, mas son desig era pogués haver plaer complit de sa senyora, e la guerra, quisvulla la fes. (CCLVIII)

Està clar, «la guerra, quisvulla la fes» crea amb ella una irònica distància.

Amb tot, i com déiem, els ideals cavallerescos eren els que regien les relacions humanes amb normes prestigioses, qüestió que va fer que se sublimaren socialment. De sobte, si algú era nomenat cavaller per aquest ritu, acceptava sotmetre's a normes de gran dignitat, per tots estimades –potser llavors ja no tant–, que feien possible que, encara que l'aspirant tinguera procedència socialment baixa, en ser armat cavaller es trobara en pla d'igualtat amb la noblesa o amb altres cavallers i, fins i tot, poguera competir amb ells, mesurar-s'hi en duel, aspirar a certs reconeixements, mostrar-se digne de privilegis i, en definitiva, regir-se per regles elevades d'un fonament que ningú no posava en dubte.

Això s'aplica al mateix Tirant, que no sabem d'on ve ni si té un llinatge acreditat, per més que tot fa pensar que no. La prova, la trobem en el fet que la princesa Carmesina, en fer-li l'elogi com a home i cavaller, no li troba cap defecte: «No li mancava altra cosa, per ésser complit de totes les perfeccions e gràcies, sinó una poca de sanch real que hagués tengut» (CDLXXVI). Per tant, l'única mancança és una cosa que no està al seu abast, però per la condició de cavaller, que li dona el rei d'Anglaterra, pot pujar, com fa, per l'escala social fins a llocs molt destacats. Aquesta via, tan sols la permet la cavalleria, l'única solvent perquè els homes de famílies mitjanes, baixes o planes obtingueren glòria, honor i fama. I millor si això estava referendat per la victòria en batalla sobre els enemics, la conquesta de noves terres –condició derivada de l'anterior–, la preservació de la salut, l'atenció dels bons costums, el conreu de la saviesa i, per descomptat, la lluita contra l'islam,

causa principal dels cavallers ja que aquest era el seu enemic natural, i, no cal dir-ho, l'exercici de l'amor.

Els perills d'ésser cavaller

També d'això fa broma Martorell. La perversa Viuda Reposada, per a desacreditar la princesa Carmesina a fi que Tirant es desenamore d'ella i poder aconseguir l'afecte de l'heroi, idea la mentida que Carmesina té relacions amoroses amb un negre hortolà de nom Lauseta, en qui es conjuga tot el que un cavaller cristià desdenya: és moro, negre de pell, hortolà, mahometà i esclau. Quan veu, per engany, que la princesa s'entrega al moro, Tirant entra en desesperació fins al punt que es creu malalt de mort i demana que, quan haja mort, el seu cos siga portat a Bretanya: «E sobre lo meu vas seran pintats caps de moros negres, ab letres scrites entorn del meu sepulcre: “Causa odiosa per què morí Tirant lo Blanch”».

La història de la Viuda Reposada, una dona que «deliberà de sembrar en la cort d'una molt bona llavor qui es nomena sisània mesclada amb mala voluntad» (264), el professor de la Universitat de València Rafael Beltrán ha volgut veure la seua influència en la història de Dalinda del Cant V d'*Orland furiós*, i inclús el plantejament ho reconeix en l'inici de *Les mil i una nits* que, va poder arribar a llegir Martorell? Més directament estaria un altre préstec més de Roís de Corella (de la *Tragèdia de Caldesa*), autor tan present en Martorell.

Per altra part, el professor Albert Hauf, ha considerat que l'origen d'aquesta narració cal buscar-lo en un *exemplum* d'Ubertino da Casale i en l'*Arbor Vitae Crucifixae* que evoca Eiximenis en el *Terc del Chrestia*. Hauf també la vincula a dos *novellini* d'Asuccio Salernitano, escrits entre 1450 i 1475, en els quals apareix el mateix assumpte amb un esclau negre i inclús la simulació en l'engany.

És clar que per l'exercici de l'amor, el cavaller s'exposa a perills, a ser ferit, fins i tot a morir. La Viuda Reposada ho explica d'aquesta manera:

Ell parla com a prom, mas no com a cavaller enamorat, car los gloriosos fets de les armes dignes són de renom e fama, car tots són stats fets, o la major part, per dones. (CCLXIX)

La part final és confusa perquè pot llegir-se com que la majoria dels fets d'armes estan fets per dones, però no és aquesta la interpretació adequada, la Viuda el que vol dir és que són les dones les que propicien que els homes facen fets gloriosos d'armes, dignes de fama.

Els perills a què se sotmeten els cavallers també són per deslliurar les dames del risc de deixar de ser donzelles, perquè això s'entén com a element espiritual, ja que el principal premi, el tresor més valuós, és la virginitat de la dama. Una vegada que l'home «ha entrat en lo castell», aquesta mateixa dama es desplaça a una categoria ben diferent en l'escala de l'estima social. Aquesta metonímia del castell, segons Martí de Riquer, estaria present, potser, en la parla militar dels soldats, formaria part de les bromes que feien en els campaments entre homenots, encara que cal fixar-se en l'ampli repertori iconogràfic medieval, en formes de dibuixos, il·lustracions, lletres capitulars, il·luminacions de llibres, etc., on es poden trobar castells amb una dama sobre els merlets que, al meu parer, són més pròxims a aquesta interpretació. Per tant, ha d'entendre's d'aquesta manera. Albert Hauf ho ha resolt en estudiar *Manus habent*, els eufemisfes amorosos militars en el *Tirant*.

[...]